

Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlıdan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik

Fatma ACUN*

ÖZET

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne değişme ve süreklilik konusunun, vatan ve insan, yönetim, hukuk ve kültür başlıkları altında ve Tanzimat'tan (1839), inkılâpların tamamlandığı 1930'lara kadar olan dönemde ve bu dönemde yapılan reformlar ve inkılâplar bağlamında incelenmiştir. Cumhuriyetin kurucuları, Osmanlı'dan devir alınan toprak ve nüfus üzerinde yeni ve modern bir devlet inşa etmek gayesiyle siyasi rejim, hukuk ve kültürün çeşitli sahalarında geniş çaplı ve köklü değişimler yapmışlardır. Kısa dönemde bakıldığında "radikal" olarak nitelendirilen bu değişimlerin, uzun dönemde bakıldığında, Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan yenileşme ve modernleşme çabalarının Cumhuriyet döneminde güçlenerek devam eden uzantıları olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, inkılap, değişme, süreklilik.

Giriş

Toplumların sürekli değişim içinde olduğu, hiçbir toplumun bu kuralın haricinde kalmadığı bilinen bir hakikattir. Bu da bizi, değişimin ve toplumsal değişimin ne olduğunu açıklamaya götürür. En genel manasıyla değişim, bir nesnenin, olayın veya olgunun, bir önceki durumundan farklılaşmasıdır. Toplumsal değişim ise, "toplumsal yapıların, bunu oluşturan ilişkiler ağının ve bu ilişkileri belirleyen toplumsal kurumların değişmesidir". Her iki tanımı, toplumların sürekli

* Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi. E-posta: facun@hacettepe.edu.tr.

değişim içinde olduğu kuralıyla birlikte değerlendirdiğimizde, toplumsal yapıların, ilişkiler ağının ve kurumların, sürekli biçimde, bir öncekinden farklılaştığını kabul etmemiz gerekir. O zaman da karşımıza, sürekli değişen- bu değişimin süresi ve hızı topluma ve döneme göre değişir- ve sürekli olarak bir önceki durumdan farklılaşan bir toplum çıkar. Bu noktada, sürekli değişen toplumda değişimin nasıl meydana geldiği ve türleri üzerinde durmak gerekiyor. Toplumsal değişmelerin nasıl gerçekleştiğine dair birbirinden farklı hatta birbirine zıt, iki görüş mevcuttur: Toplumsal değişme, 1- Birbirini izleyen uzun döneme yayılmış bir dizi reformlar yoluyla, 2- Ani dönüşümleri sağlayan devrimler yoluyla gerçekleşir. İlkine göre, büyük değişmeler, birbiri ardı sıra meydana gelen, bir dizi küçük değişmelerle gerçekleşir. Tıpkı, yeşil bir elmanın, bir dizi küçük değişmelerle, kırmızı ve olgun hale gelmesi gibi. Birçok araştırmacı, toplumun yavaş yavaş değiştiğini, değişimin ancak bir dizi küçük değişmeler sonucunda, uzun dönemde gerçekleştiğini düşünür.¹ Bu küçük değişmeler reformlar olarak adlandırılır ve bunların tümü, bu derece derece gerçekleşen küçük değişmelerin toplamı, bize yeni toplumu verir. Reformculuk diye adlandırılan bu teori taraftarlarına, reformların yeterli olduğunu savundukları ve reformların birikerek zaman içinde, yavaş yavaş ve fark edilmeden, toplumu değiştireceğini düşündükleri için reformcu denir.² İkinci görüşe göre, değişim ani ve hızlı değişmeler yoluyla oluşur. Tarihi değişmeleri incelediğimizde, bunların her zaman küçük olaylarla gerçekleşmediğini, ani sıçramaların da olduğunu görürüz. Örneğin, Fransız İhtilali (1789) tüm dünyada geri dönülemez bir dizi değişime yol açmıştır. İhtilalin kendisi, geçmişle olan ani kopmanın bir örneğidir ve İhtilalden sonra tarihin belirleyici aşamalarının ani, sert ve önemli altüst oluşlar olduğunun farkına varılmıştır.

Bu iki görüşten hangisinin toplumsal olaylar için geçerli olduğunu belirlemek üzere, tabii bilimlerden örnekler, özellikle de, su örneği sıkça kullanılır: Suyun ısısını sıfır dereceden itibaren artırılır, 1, 2, 3 ... derecelerden 98 dereceye kadar yükseltilir. Bu ısı derecesine kadar değişme süreklidir. Fakat, değişme bu şekilde, sonsuz dereceye kadar devam etmez. Isı 99 dereceye çıkartılır, 100 dereceye gelindiğinde, bu derecede ani bir değişme oluşur. 99 derecedeki su, 100 dereceye ulaştığında buhar haline dönüşmüştür. Deney aksi yönde yapılır ve ısı 99 dereceden 0 dereceye doğru düşürülürse, yine sürekli değişme olacaktır.

¹ Mahmut Tezcan, *Toplumsal Değişme ve Eğitim*, Ankara 1994, s. 19.

² Reformculuk tartışması ve dünyadaki örnekleri için bkz. Georges Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, Sol Yayınları, 1996, s. 186.

Fakat, bu yönde de, sonsuz dereceye kadar inilemez. 0 dereceye inildiğinde su, buz haline dönüşür. 1 dereceden 99 dereceye kadar su, su olarak kalır sadece ısısı değişir. Buna *nicel değişme* denir. Su, buhar veya buz haline dönüştüğünde *nitel değişme* olmuştur. O artık su değil, buhar veya buzdur. Diğer bir ifadeyle, değişmeler bir nesnenin yapısına yansımadağı, yani yapısı değişmediğı zaman nicel bir değişme vardır (suyun ısının artması gibi). Yapısı değiştiğı zaman ise nitel bir değişme vardır (suyun, buhar veya buz olması gibi). Buradan hareketle düşünürler, nesnelere değişiminin sonsuza dek nicel olamayacağını, sonunda nitel bir değişmeye uğrayacağını ileri sürmüştür: Nicel değişme nitel değişmeye dönüşür; Bu genel bir kuraldır.³ Tabii bilimlerde olduğu gibi toplumlarda da, nicel değişimin belli aşamasında nitel değişmeye uğradığı hüküme varanlar, bunu örneklerle ispatlama yoluna gitmiş ve pek çok örnek de bulmuştur.⁴ Yukarıda bahsedilen yaklaşımların, toplumsal değişmeyi açıklarken yalnızca değişim faktörünü ele aldığı, diğer çok önemli bir noktayı göz ardı ettiği görülmektedir. Göz ardı edilen bu faktör sürekliliktir. Genelde değişme, özelde de toplumsal değişme gerçekleşirken, nesnelere ve toplumun ne ölçüde değişime uğradığı, diğer bir ifadeyle, bir önceki durumdan ne ölçüde farklılaştığı, önemli bir konudur. Tabiat olaylarında, su örneğinde olduğu gibi, bir dizi nicel değişimin ardından nitel bir değişme meydana gelirken, toplumsal olaylarda da, yavaş yavaş meydana gelen değişmelerin neticesinde, benzeri nitel değişmeler oluşmakta mıdır? Nitel değişimin gerçekleşmesi, toplumun bütünüyle değişmesi anlamına mı gelmektedir? Su örneğini tekrar ele alırsak, suyun ısısı 100 dereceye vardığında buhar, 0 dereceye vardığında ise buz olduğunu söylemiştik. Meydana gelen bu değişmeler nitel olmasına rağmen, buharın ve buzun yapısı su ile benzerdir. Suyun yapısı bütünüyle değişmemiş, yani su, örneğin bir avuç toprağa dönüşmemiştir. Diğer yandan buhar yoğunlaştırıldığında, buz da eritildiğinde tekrar eski haline, suya dönüşmektedir. Bu değişim ve dönüşümleri toplumsal olaylara uyarladığımızda, toplumda nitel değişmeler gerçekleştirilmenin mümkün olduğu görülür. Ancak, bu nitel değişmeler yoluyla toplumun yapısında değişim sağlamak, örneğin bir toplumu bütünüyle başka bir topluma dönüştürmek mümkün değildir. Çünkü, nitel toplumsal değişme, içerisinde sürekliliği, yani, önceki durumlardan unsurları da barındırır. Gerçekte ise, değişme ve süreklilik birlikte cereyan etmektedir.

³ Su örneği hakkında bkz. Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, s. 187.

⁴ Politzer, *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*, s. 188.

42 *Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik*

Yukarıdaki tartışmaları yakın tarihimize uyguladığımızda, şu soruların cevaplanması gerekmektedir. Türk toplumu, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyetine geçişte yapılan inkılaplar sonucunda mı ani değişmeye uğramıştır? Tanzimat'tan itibaren yapıla gelen bir dizi reformlar ile değişim sürecine girmiş, bu sürecinin ani değişim noktasını Cumhuriyet'in kuruluşu ve akabinde yapılan inkılaplar mı teşkil etmiştir? Türk toplumunda, uğradığı değişmeler neticesinde ne tür nitel değişmeler meydana gelmiştir? Türk toplumunun Batılılaşması, diğer bir ifadeyle Batılı bir topluma dönüşmesi mümkün müdür? Makalenin geri kalan kısmında bu sorulara cevap bulunmaya çalışılacaktır.⁵ Konuyu tartışmaya girmeden evvel, bir tespitimizi burada kaydetmeyi uygun buluyoruz. Yeni Türkiye Yayınları arasında çıkarılan, Cumhuriyet tarihini her yönüyle değerlendirmeye yönelik özgün makalelerin yer aldığı dört ciltlik *Cumhuriyet Ansiklopedisi*'nde, 389 adet makale yer almaktadır. Makaleler arasında, birinci ciltte, yedi makalenin yer aldığı kısımda (Tarih Boyutu), Osmanlı'dan Cumhuriyet'e gelişmeler ele alınmıştır. Geri kalan makalelerin hemen tamamına yakın kısmının incelediği konuya doğrudan Cumhuriyet dönemi ile başladığı, çok az bir kısmının bir önceki döneme, Osmanlı dönemine özetle atıfta bulunduğu görülür. Bu tarz bir bakış açısı, Cumhuriyet tarihçileri arasında, Cumhuriyet'in kuruluşunun kendisinden sonra bir dizi değişmeye yol açan, ani değişme olarak algılandığına dair (yukarıda bahsedilen ikinci görüş) görüş birliği olduğunu akla getirmektedir. Acaba, gerçekte böyle mi olmuştur? Türkiye Cumhuriyeti hangi bakımlardan Osmanlı geçmişinden kopuşu, yeni bir başlangıcı, hangi bakımlardan onun devamını simgelemektedir? Bu ve yukarıda sorulan soruların cevabı, bir devletin temel unsurlarını teşkil eden vatan ve insan, yönetim biçimi, hukuk ve kültür bağlamlarında ele alınarak cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Vatan ve İnsan

Anadolu, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'yu içine alan Osmanlı İmparatorluğu'nda, Rum, Ermeni, Yahudi, Arnavut, Bulgar, Sırp, Macar, Hırvat, Arap vs. gibi değişik ırk, din ve dillere mensup milletler bir arada yaşamaktaydı. İmparatorluğun bu çok uluslu yapısı 19. yüzyıldan itibaren, yaklaşık yüz yıl süren bir çözülme sürecine girdi. Bu sürecin

⁵ Bu makalede işlenen değişme ve süreklilik konusu, yazarın başka bir çalışmasında, zaman boyutu üzerinden ele alınmıştır. Bkz. "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne değişme ve süreklilik", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı*, (1999), s. 155-167.

başlangıcında, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk ayrılan millet Rumlarıdır. 1829 yılında bağımsız Yunanistan kuruldu. Müteakiben, Balkan milletleri, ardından da, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki Müslüman milletler İmparatorluktan ayrılarak kendi devletlerini kurdular. I. Dünya Savaşı sona erdiğinde (1918), eski İmparatorluk toprakları üzerinde, Türkiye Cumhuriyeti dahil, 16 bağımsız devlet kurulmuştu. Bahsedilen bu dağılıma süreci, imparatorluğun bünyesindeki milletler için bağımsızlıklarını kazanma süreci iken, Türkler için, sahip oldukları İmparatorluğun topraklarını kurtarma mücadelesiydi: Trablusgarb (1911-1912) ve Balkan Savaşları (1912-1913), I. Dünya Savaşı, ve nihayet Kurtuluş Savaşı (1919-1922) bu mücadelenin en zorlu aşamalarıydı ve bilindiği üzere, yalnızca sonuncusu başarılı oldu. Neticede, üç kıtaya yayılmış Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye Anadolu ve Rumeli'deki topraklardan ibaret, 814.578 km² lik bir toprak parçası kaldı. Yeni devleti kurmak için gerekli olan toprak ve nüfus desteğini bu toprak parçası sağladı. Diğer bir ifadeyle, yeni devleti kurmak için gerekli olan “nüfus desteği” yalnızca Anadolu ve Trakya'da mevcut idi. İmparatorluğun geri kalan toprakları üzerinde yaşayan yerli halkların desteği kaybedildiği için, buraların yeni kurulan Cumhuriyet'e dahil olması mümkün olmadı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan topraklar, İmparatorluğun Anadolu ve Trakya kesiminde yer alan topraklara denk gelmektedir. Nüfus desteğinin buralarda güçlü olması, bu kesimlerin 11. yüzyıldan beri Türklerle meskun olması ve Türk nüfusunun ağırlıklı olarak bu bölgede yaşamasındandı. Balkanlar'daki Türk nüfusunun, genel nüfusunun yaklaşık % 30'unu teşkil etmesine rağmen, uzun süren savaşılar ve etnik-temizleme yoluyla Türklerin çıkarılması ile, Balkanlar'daki nüfus desteği kaybedilmiş, bu da, toprak kaybının yolunu açmıştı.

“Toprak kaybı” ile birlikte seyreden “nüfus kaybı” süreci sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye, yalnızca Anadolu ve Trakya bölgesi ve bu sahada yaşayan insanlar kalmıştı. Türkler İmparatorluk genelinde dağıntık gruplar halinde yaşadıkları için, bunların Anadolu'ya göçü ancak, uzun, meşakkatli ve ıstıraplı bir sürecin sonunda mümkün olabilmişti.⁶ Bir yandan, Balkanlar'da yaşayan Türklerin Anadolu'ya göçleri, diğer yandan da, Anadolu'da yaşayan Rumların Etabli Anlaşması (1926) ile Yunanistan'a, Ermenilerin ise Sovyet Rusya'daki Ermenistan'a göçüyle, Anadolu'da çoğunluğu Türklerden meydana gelen homojen bir nüfus kitlesi oluştu. Böylece, pek çok milletten meydana

⁶ Bu konuda bkz, Justin McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, Princeton 1995. Kitabın Türkçe tercümesi de mevcuttur: *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1998.

44 *Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik*

gelen Osmanlı “teb’a”sının bir kısmını teşkil eden Türkler, Türkiye Cumhuriyeti’nde, toplumun esasını teşkil ederek, “vatandaş” sıfatıyla hayatlarına devam ettiler.

Cumhuriyetin ilk nüfus sayımı 1927 yılına aittir. Bu dönemde Türkiye’nin nüfusu 13. 648. 270 dir.⁷ Bundan önceki döneme ait resmi rakamlar mevcut değildir. Geriye doğru projeksiyon yoluyla yapılan çalışmalara göre, Lozan Anlaşması ile çizilen sınırlar dahilinde, 29 ekim 1923 döneminde Türkiye’nin nüfusunun 12.542.515 kişi olduğu tahmin edilmektedir.⁸ Kesin olmamakla birlikte, bu rakam Osmanlı’dan devralınan insan potansiyelini yansıtmaktadır. Bu ilk dönemlerde, doğum hızının yüksek olmasına (binde 50) karşın, ölüm hızının da yüksek olması (binde 40), nüfus artışının oldukça düşük düzeyde seyretmesine neden olmuştur. Doğan çocukların üçte biri oranında önemli bir kısmının bir yaşına geleden ölmesi dönemin zor yaşam şartlarıyla ilgilidir.⁹ Osmanlı son döneminin, zararı ve zayıyatı giderek katlanarak artan bir dizi savaşla sona ermesi, ülkenin insan kaynaklarını azaltmanın yanı sıra, insan kalitesini de düşürmüştü. Atatürk’ün Nutku’nda belirttiği üzere, “*Büyük harbin uzun seneleri zarfında millet fakir ve yorgun haldeydi*”. Cumhuriyet, sağlıklı ve ortalama hayat süresi düşük (bu süre erkekler için 30, kadınlar için 32 dir) bir nüfus kitlesi devralmıştı. Yeni kurulan devletin ihtiyacı olan sağlıklı ve dinamik nüfus kitlesini yetiştirmek, yeni kurulan Cumhuriyete artı bir yük getirdi. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren, savaş şartlarının ortadan kalkması ve hayatın normalleşmesiyle birlikte, yaşam şartlarının da iyileşmesiyle, nüfus artışında yükselme ve çocuk ölüm oranlarında düşme meydana gelmiş ve ülke nüfusunda hızlı artışlar kaydedilmiştir. 1927 yılında 13.628.270 olan nüfus, 1935 yılına gelindiğinde 16.158.000’e ulaşmıştır.

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e nüfus değişimleri değerlendirildiğinde, geniş bir araziden ve bir çok ırk, din ve dile mensup milletlerden meydana gelen İmparatorluktan milletlerin birer birer ayrılması, bir birbiri ardı sıra devam eden nicel değişimler olarak değerlendirilebilir (bu değişimler ve yukarıda verdiğimiz örnekte, suyun 99 dereceye kadar kaynamasına karşılık gelmektedir). Bu nicel değişimin bir noktasında,

⁷ Ferruh Solak, “Türkiye Nüfusunun Cumhuriyet Dönemindeki Gelişim Seyri”, *Cumhuriyet*, I, Yeni Türkiye Yayınları, 1998, s. 128.

⁸ Aykut Toros, “Cumhuriyetin 75’inci Yılında Türkiye Nüfusu: Dünü, Bugünü, Yarını”, *Cumhuriyet*, I, Yeni Türkiye Yayınları, 1998, s. 116.

⁹ Belirtilen oranlar hakkında bkz. Toros, “Cumhuriyetin 75’inci Yılında Türkiye Nüfusu”, s. 116.

bütün milletlerin ayrılıp, yalnızca Türk milletinin kaldığı noktada, diğer bir ifadeyle, imparatorluğun çok ulusluluktan tek ulusa indirildiğinde, nitel bir değişim yaşanmıştır. (bu, suyun ısı 100 dereceye ulaştığında buharlaşmasına karşılık gelmektedir). Türkiye Cumhuriyeti bu nitel değişimin üzerine inşa edilmiştir. Türkler, nitel değişimin yapısal unsurunu teşkil etmiş, İmparatorluğun bünyesinde de mevcut olan bu unsur, Cumhuriyet'e intikal etmiştir (buharın yapısında suyun özelliklerinin bulunması gibi). Neticede, çok ulusu İmparatorluktan, ulus devletine, ümmetten millete geçiş olarak nitelendirilebilecek bu süreç sonunda, çoğunluğu Türklerden oluşan bir millet ortaya çıkmıştır. Anadolu'nun düşman işgalinden kurtarılmasıyla da, bu milletin üzerinde yaşayacağı ülkenin sınırları belirlenmiş, böylece, modern anlamda bir ulus devleti kurmanın ön şartlarından olan, "millet" ve "vatan" birliği sağlanmıştır. Şimdi de sıra, Batı modelinde toplumu değiştirmeye, yeniden biçimlendirmeye gelmiştir. Yapılan inkılaplar, aslında, değişim projesinin aşamalarıdır. Bu aşamalara aşağıda değinilecektir.

Yönetim

Osmanlı Devlet yapısını ve idare mekanizmasını anlamak üzere yapılan çalışmalar ve geliştirilen modeller, genelde, Alman sosyolog Max Weber'in doğu toplumları ve devletleri için geliştirdiği tanımlamalar ve modellerden ilham almaktadır. Weber'e göre, Doğu devletleri, otoritenin şahsi takdir ve keyfiyete dayandığı partimonial karakterde idi, bu, Osmanlı örneğinde "Sultanizm" adını alıyordu. Partimonial idare, yönetim mekanizmaları ve kanun yoluyla yerleşmekte ve işlemekteydi.¹⁰ Öncelikle belirtilmelidir ki, Osmanlı Devleti, kurulduğu 13. yüzyılın başlarından (1299) yıkıldığı 20. yüzyılın başlarına (1918) kadar geçen yaklaşık yedi yüzyıl boyunca, Osmanlı soyundan gelen sultanlar tarafından idare edilmiştir. Osmanlı soyunun devamlılığı ile ilgili dönem dönem sıkıntılar yaşansa da, hanedana mensup sultanların haricinde bir hakimiyet mümkün olmamıştır. Merkez ve taşra bürokrasisi, mutlak otoriteyi temsil eden Osmanlı Sultanı'nın bu konumunu güçlendirecek biçimde yapılandırılmıştır. Saray teşkilatı ve padişahların eşlerinin seçimi bile, en azından teoride, bu otoriteye ortak olmayacak biçimde düzenlenmiştir.¹¹ Diğer yandan, dünyevî yetkilerinin

¹⁰ Bkz. Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, terc. G. Roth-C. Wittich, Berkley 1978. Weber'in eleştirisi için bkz. Halil İnalçık, "Comments on Sultanizm: Max Weber's Typification of Otoman Polity", *Princeton Papers on Near Eastern Papers*, 1(1992), s. 47-72.

¹¹ Padişahların eşlerini cariyelerden seçmesi, cariyelerin de oğlu olduğunda, padişahın uzaklaştırılarak şehzadeyi büyütme üzere görevlendirilmesi ve sekiz-on yaşına geldiğinde de sancağa çıkarılması, padişahı tek ve mutlak otorite olarak tutma

yani sıra, 1517'de Halifeliğin Osmanlılara geçişi ile birlikte, dinî yetkiler de eklendi. Dünyevi ve ruhani yetkilerle donatılmış Sultanın üzerinde, tanrı haricinde hiç bir otorite mevcut değildi. Bu düşüncenin bir yansıması olarak, Osmanlı Sultanları kendilerini Allah'ın dünyadaki gölgesi (*Zillullah-ı fi'l arz*) olarak telakki ediyorlardı. Monarşik yapıdaki bu idare tarzı, 19. yüzyılın son çeyreğine varıncaya dek mutlaki-monarşi biçiminde devam etti, 1876-1878 döneminde *Kanun-i Esasi*(anayasa)'nin ilanıyla, meşrutî-monarşi tecrübesi yaşandı. Bu kısa süren tecrübenin ardından, 1908-1918 döneminde yeniden anayasalı monarşi dönemi yaşandı ve imparatorluk nihayete erdi.

Yukarıda teorik işleyişi verilen yönetim biçiminin pratikte işleyişi elbette çok farklıydı. Aynı şekilde, Osmanlı padişahları, *Kanun-i Esasi*'nin ilanından çok daha önce, yetki ve otoritelerini, merkezdeki bürokratik elite paylaşmaya başlamışlardı. II. Mahmut döneminde (1808-1839), merkez ve taşra teşkilatı, Batı modelinde yeniden yapılandırıldı. Eskidiği düşünülen makamların bir çoğu kaldırıldı, yerine yenileri ihdas edildi, bazılarının da adı değiştirildi veya yeniden düzenlendi.¹² Devletin idare teşkilatının yeniden organizasyonu anlamına gelen bu düzenlemeler, “klasik Osmanlı” devlet ve idare anlayışından uzaklaşırken, “Batı tarzı” yönetim ve devlet anlayışına yaklaşmanın ilk örneğini ve tecrübesini teşkil ediyordu. Halkın nazarındaki devlet kavramı ve devletten beklentileri değişiyordu: Devlet, yalnızca vergi toplayarak, asker besleyen ve adalet dağıtan (devletin üç önemli görevi) idari bir organ olmaktan çıkarak, eskiden faaliyet sahası dışında olan ve vakıflar yoluyla şahıslar tarafından yürütülen eğitim, sağlık, beledî ve bayındırlık işlerini de yürütmekle yükümlü hale geliyordu. Devletin üstlendiği görevlerinin kapsamı genişledikçe, o döneme kadar yalnızca askeri alana sınırlı kalan ve devlet eliyle yürütülen Batılılaşma çabalarının kapsamı da genişliyor, merkezi bürokrasi ile birlikte, eğitim sağlık, beledî ve bayındırlık hizmetlerini Batı modelinde geliştirmek de, devletin görevleri arasına dahil oluyordu.¹³

endişesinden kaynaklanmıştır. Aynı cariyenin padişaktan iki oğlu olmasına, dolayısıyla da, padişahın üzerinde söz sahibi olmasına fırsat verilmemektedir. Buna istisna teşkil eden durumlar mevcut olmuştur, fakat sistemin işleyişi genelde bu biçimdedir. Bu konuda bilgi için bkz. Colin Imber, *The Otoman Empire 1300-1650*, Palgrave Macmillan, England, 2002, s. 87-96.

¹² İlber Ortaylı, “Tanzimat ve Meşrutîyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 1, s. 231-244.

¹³ II. Mahmut döneminde yapılan reformlar hakkında değerlendirme için bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğum En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1987, s. 27-46.

Modernleşme çabaları, Osmanlı toplumunun dini ve etnik esaslar üzerinde yeniden yapılanmasını da beraberinde getirdi. 1839 Tanzimat Fermanı, “eşitlik” prensibini benimseyerek, Gayrimüslimlerin Müslimlerle eşit olduğunu ilan etmişti. Bu prensip, 1856 Islahat Fermanı ile daha da teferruatlandırıldı ve uygulamaya konuldu. İngiliz, Fransız ve Avusturya temsilcileri tarafından hazırlanan ve yürürlüğe konmak üzere Osmanlı idarecilerine sunulan bu ferman, neredeyse tümüyle, Gayrimüslim nüfusa hitap ediyordu.¹⁴ Gayrimüslimlere tanınan özel haklar ve koruma, kendi toplumsal ilerlemeleri açısından önelerinde yepyeni yollar açarken, onların hamiliği rolünü üstlenen büyük Avrupa devletlerinin dayatmaları, Osmanlı Devleti’nin yapısında meydana gelecek değişmelerin dinamiklerinden birini, belki de en önemlisini teşkil etti.

Tanzimat döneminde (1839-1876) yapılan yeniliklerle devlet yönetiminde yeni bir anlayış yerleşmeye başlamış, kurulan nezaretler (bakanlıklar) aracılığıyla iş bölümü sağlanmış, merkezi yönetimdeki hemen her sorunun halli için ayrı meclisler teşkil edilmişti. Meclislerin aldıkları kararlar ve önerilere, *Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye* son şeklini vererek padişahın onayına sunuyor, onay alındığında yürürlüğe konuluyordu. Tanzimat’ın ilk döneminde yapılan reformlar hep bu meclisin onayından geçmişti. Meclisin en önemli görevi, kanun ve tüzük hazırlamaktı. Padişah meclis çalışmaları ile yakından ilgileniyor ve gündemi belirliyordu. Meclis üyelerinin padişah tarafından atanması ve aldığı kararların ancak padişahın onaylaması halinde yürürlüğe girmesi, meclisi, danışma kurulu olma niteliğinden öteye götürmemişse de, mutlaki-monarşi rejimini yumuşatma ve kısmen de olsa, padişahın otoritesini paylaşmada önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir. Nezaretler, meclisler ve merkezi yönetimde yapılan düzenlemelerle, devlet yönetimi, şeklen de olsa, Batı tarzına benziyordu. Ancak padişah, kendinden öncekiler gibi, saltanat ve Hilafetin kutsallığına, yani tanrı tarafından kendisine verildiğine inanıyor, bu inançla devlet yönetimini biçimlendirmede ve kimseye karşı sorumlu olmadan, üst düzey memurların işine son vermede kendisini yetkili sayıyordu. Padişah, tebasının can ve mal güvenliğinin korunmasını, ülkenin bayındır olmasını sağlamayı kendi görevi addediyordu. Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı’nda halkına bağışladığı hakları, bu maksatla verdiğini ifade ediyordu.

¹⁴ Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 99-100.

Merkezdeki yapılanmanın benzeri biçimde, taşra idaresinde de yeniden yapılanmaya gidildi. Valilerin yetkileri azaltılarak, mali işler geniş yetkilerle merkezden atanan görevlilerin eline bırakıldı. Taşra idaresinin her kademesinde mahalli yönetim meclisleri kuruldu. Kadılık kurumu da daha sıkı bir denetime tabi tutuldu. Tanzimat döneminde, 1840'lardan itibaren uygulanmaya başlanılan bu sistem, mutlak monarşiden, meşrutî monarşiye geçişi temsil ediyordu. Devlet yönetiminin bahsedilen biçimde işlemesi, demokrasi tecrübesi yönünde önemli bir adımı teşkil ediyordu.¹⁵ Devlet yönetimine ilişkin otorite ve yetkilerin paylaşılmış olmasına rağmen, nihâî kararın padişahın iradesine bağlı olması, paylaşımın devlet yönetiminde, nitel olmaktan ziyade nicel bir değişme sağladığını gösteriyordu. Yönetime ilişkin yeniden yapılandırma sürecinin bu ilk aşamasında, yönetim organlarının ve padişahın görevleri ve çalışma tarzının değişmesi, nicel değişmeler zincirinin, belki de ilk halkası olarak, önemli bir aşamasını temsil ediyordu.

Bir sonraki aşama, *Kanun-i Esasî*'nin, diğer adıyla Meşrutiyet'in ilanıydı (1876). *Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Mebusan*'dan oluşan Osmanlı Parlamento'sunun açılmasıyla, "meşrutî-monarşi" tarzı idareye fiilen geçildi.¹⁶ Anayasalı yönetime geçiş, padişahın yetkilerinin anayasa ile sınırlandırılması anlamına gelmesi nedeniyle, Osmanlı yönetimi açısından bir mahiyet değişikliğine yol açıyordu. Ancak, anayasanın kalıcı olma şansına sahip olamaması, iki yıl gibi kısa bir süre sonra, Parlamento'nun *Kanun-i Esasî*'de belirlenen yetkilerini aşarak padişahın hükümdarlık haklarına müdahalede bulunduğu iddiasıyla, II. Abdülhamid tarafından feshedilmesi (1878), bu nitel değişimin sürekliliğine ket vurdu ve onu nicel düzeyde kalmasına neden oldu. Netice, padişahın yetki ve otoritesinin her türlü yetki ve otoritenin üzerinde olduğuna, şahsını sınırlayan tanrıdan başka güç olmadığına dair yönetim anlayışının bir sonucu oldu. Padişah ve yönetim organları arasındaki yetki ve otorite paylaşımında bu ikinci tecrübenin, kısa süreli bir nitel değişmeye yol açtığı, fakat ardından geri dönüş yaşandığı söylenebilir.

Otuz yıllık aradan sonra, rafa kaldırılan *Kanun-i Esasî*, İttihad ve Terakki Partisi'nin dayatması ile yeniden yürürlüğe konuldu ve Osmanlı

¹⁵ Musa Çadrcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 1, s. 211-212.

¹⁶ Meclis-i Vâlâ hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 2. Baskı, Ankara 1999.

Meclis-i Mebusanı'nın yeniden açılmasıyla üçüncü tecrübe yaşandı. II. Abdülhamid'in saltanatının sonuna rastlayan, ve II. Meşrutiyet (1908) adıyla anılan bu tecrübe de pek verimli olmadı. II. Abdülhamid'in 31 Mart Vakası ile tahtadan indirilmesiyle (1909), devlet idaresi tamamıyla İttihad ve Terakki Partisi kadrolarının eline geçti. O döneme kadar devlet işlerine dahil olmayan parti mensupları, yönetimi bütünüyle ellerine aldılar ve partinin otoriter idaresi, I. Dünya Savaşı sonuna (1918) kadar devam etti. Osmanlı Devleti'nin savaştaki başarısızlığı ve itilaf devletleri tarafından işgali, partinin iktidardan düşmesine sebep oldu.¹⁷ Bundan sonra, devlet idaresi, padişahın varlığında ve değişik şahısların adları ile anılan hükümetler vasıtasıyla yürütüldü.¹⁸ Bu son dönemde, padişahın yetkilerinin anayasa, meclis ve hükümet ile sınırlandırıldığı, meşruti-monarşi tarzı bir idare yürürlükteydi. Üçüncü aşamayı değerlendirdiğimizde, söz konusu dönemin olağanüstü şartlarının-bununla savaşılar, dış müdahaleler ve işgaller kastedilmektedir-yönetimde meşrutiyetin ilanı ile meydana gelen değişmelerin hakiki bir mahiyet değişimine yol açmasını büyük ölçüde engellediğini ve devlet yönetimi konusunda yaşanan değişmelerin nicel düzeyde kaldığını söyleyebiliriz. Diğer yandan, anılan dönemde İttihat ve Terakki Partisi mensuplarının devlet makamlarını işgal etmesi, kapsamlı bir kadro değişikliğine işaret ediyordu.

Yukarıda ana hatlarıyla özetlenen üç aşamanın ardından, ülkenin yönetim biçiminde nitel değişimin, Saltanatın (1 Kasım 1922) kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı (29 Ekim 1923) ve ardından halifeliğin (3 Mart 1924) kaldırılması ile yaşandığını görüyoruz.¹⁹ Saltanat, hilafet ve onun temsil ettiği monarşik yönetim biçimi nihayete ermiş ve yerini, Cumhurbaşkanı, başbakan (ya ikisi büyük harf ya da ikisi de küçük?), bakanlar kurulu ve meclisten oluşan, Cumhuriyet almıştır. Bu, yönetim açısından, tam manasıyla bir mahiyet değişmesidir: Dinî ve dünyevî yetkilerle donatılmış hanedanın yerinde, halkın egemenliğini temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hakim olduğu laik, demokratik hukuk

¹⁷ İttihad ve Terakki Partisi hakkında takip eden eserlere bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 1993, s. 209-237. Ayrıca bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 18095-1908*, Ankara 1984.

¹⁸ Tanzimat'la başlayan ve Osmanlı devletinin yıkılmasına kadar devam eden yenileşme hareketleri hakkında özet bilgi için bkz. Ercümen Kuran, "Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, cilt I, Ankara 1992, s. 495-503; Roderic Davison, *Turkey, A Short History*, England 1988, s. 67-127.

¹⁹ Halifeliğin kaldırılması hakkındaki tartışmalar için, bak Halil İncalcık, "The Caliphate and Atatürk's İnkılab", *From Empire to Republic, Essays on Ottoman and Turkish Social History*, The Isis Press İstanbul 1995, s. 153-164; Halifeliğin kaldırılması esnasında Mecliste vuku bulan tartışmalar takip eden eserde aynen yayınlanmıştır: Reşat Genç, "Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar, 3 Mart 1924 Tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları", Ankara 1998.

devleti mevcuttur. Yapılan düzenlemelerle, din ve devlet işleri birbirinden ayrılır ve dini kurumların siyasi hayattaki önemi azaltılırken, devletin bu kurumlar üzerindeki kontrolü artırılır. Osmanlı'dakinin aksine, din, kişiye ek kimlik kazandıran hüviyete bürünür, onun yerine "milliyet" ve "mili bilinç", vatandaşın kimliğinin temel prensipleri haline gelir.

Türk modernleşme süreci içerisinde, yönetim biçimi açısından nitel diye tanımladığımız bu değişim, aynı zamanda, içerisinde sürekliliği de barındırmaktaydı. Sürekliliği sağlayan, Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı kadrolardı. İmparatorluk tarihe karıştığında, Milli Mücadeleyi yürüten ve Cumhuriyeti kuran kadrolar, Osmanlı bürokrasi geleneğinden geliyordu.²⁰ Yüzyıldan fazla zamandır, deneme-yanılma yoluyla edindiği tecrübeler ve ideoloji birikimleriyle birlikte, Osmanlı aydın, bürokrat ve asker kadroları Cumhuriyet'e intikal etti. Cumhuriyet'in, belki de en büyük şansı, Osmanlı'dan, parlamenter sistem tecrübesi edinmiş bu "elit bürokrat" kadroları devralmasıydı. Bu kadrolarla birlikte, devletin gücünün, bürokrasinin tekelinde bulunduğu dair, "bürokratik ve merkezîyetçi" devlet anlayışı ve uygulaması da, Cumhuriyet'e aktarıldı. Cumhuriyet'in bu "seçkinci-devletçi" bürokrasi yaklaşımı, aslında Osmanlı yönetim anlayışının bir devamıydı. Osmanlı bürokrasi geleneğinde merkezde eğitilen ve merkezden kontrol edilen kadrolar, "bürokratik-merkezîyetçi-seçkinci" anlayışları ile birlikte, Cumhuriyet'e intikal etti. Bu "seçkinci" kadrolar, ilk kez, çok partili hayata geçişin sağlandığı 1950 döneminde değişime uğradı: Bu tarihte, bürokrasi kökenli merkezîyetçi kadroların yerini, taşra tüccarları ve serbest meslek sahiplerinden oluşan, daha az devletçi, daha az merkezîyetçi kadrolar aldı.²¹ Diğer bir ifadeyle, siyasi gelişim sürecinde, siyasi yapılarla siyasi kadrolar arasında tersine bir ilişki gerçekleşiyordu: Siyasi yapıda en radikal, niteliksel değişimin yaşandığı dönemde (Cumhuriyet'in kuruluşu), siyasi kadrolarda çok az değişiklik meydana gelirken, siyasi kadrolarda değişimin en yoğun biçimde yaşandığı dönemlerde ise (1908 II. Meşrutiyet'in ilanı ve 1950'de çok partili hayata geçiş), siyasi yapıda pek az değişme meydana geldi. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde

²⁰ Halil İnalçık, "Turkey Between Europe and The Middle East", *From Empire to Republic, Essays on Ottoman and Turkish History*, The Isis Press, İstanbul 1995, s. 144.

²¹ Bu konuda bkz. Ergun Özbudun, "Türk Siyasal Sisteminde Değişim ve Süreklilik Unsurları", *Türkiye Günü*, sayı 25, 1993, s. 13; İler Turan, "Evolution of Political Culture in Turkey", *Modern Turkey, Continuity and Change*, ed. Ahmet Evin, Opladen 1984, s. 105.

yaşanan bu tarz bir gelişim, siyasi yapıdaki değişimin, dünyadaki örneklerinden daha az sarsıntılı biçimde cereyan etmesini sağladı.²²

Hukuk

Hukukî bakımından Şeriat'a dayalı, teokratik bir devlet olarak tanımlanmasına rağmen, bir çok ırk, din, dil ve milletten oluşan Osmanlı İmparatorluğu'nun, yalnızca Şer'i hukukta yer alan hükümler dahilinde yönetilmesinin pratikte mümkün olmayacağı aşikardır. Bu durum, klasik dönemde, Şeriat'ı esas almak ve onunla mutabık olmak kaydıyla, padişahların insiyatifine bırakılan bir karar alma yetkisini gerekli kılıyordu. Bu suretle, çoğu mahalli şartlardan ve günün ihtiyaçlarından kaynaklanan ve bunlara uygun olarak padişahlar tarafından yapılan düzenlemeler, örfi hukuk denen ayrı bir hukuk sahasını oluşturdu. 19. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde, Şer'i ve örfi hukukun, birlikte, fakat birbiriyle örtüşmeyen ayrı sahalarda yürürlükte olduğu görülmektedir. 19. yüzyılın değişen şartları ve ihtiyaçları karşısında yetersiz kalan yürürlükteki kanunların bıraktığı boşluklar, bir yandan, mevcut kanunların ıslahıyla, diğer yandan da, Avrupa'dan alınan kanunlarla doldurulmaya çalışıldı. Bu düzenlemelerin devletin hukukî yapısına kolayca nüfuz etmesi, şeriat'ın haricinde, örfi hukuka ayrılan geniş bir saha olmasındandır. Diğer bir ifadeyle, Avrupaî kanunlar, örfi hukuka ayrılan sahadan İmparatorluğun bünyesine dahil olmuştur. Avrupa ile hızla gelişen ticari, ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler bu alımların sahasının hızla genişlemesine yol açmıştır. Bu genişlemenin başlangıç noktasını yine Tanzimat teşkil etmiştir. Modern anlamda kanunlaştırma (kodifikasyon) hareketleri bu dönemde başlamış ve Fransız ve İtalyan örneklerinden istifade edilerek çıkarılan ticaret, ceza ve arazi kanunları ile, Batı hukukuna yönelme ivme kazanmıştır. Bir yandan Batılı kanunların alınmasıyla (ticaret kanunu, ticaret yargılama usulü hukuk ve ceza yargılama usulü kanun ve tüzükleri), Batı hukukuna yönelinirken, diğer yandan da, mevcut yerli kanunlarda yapılan ve biri diğerini geçersiz kılmayan düzenlemeler (arazi kanunları, mecelle, ceza kanunları) neticesinde, İmparatorlukta, birbirinden kesin çizgilerle ayrılan, ikili hukuk sistemi uygulaması ortaya çıktı: Şer'i/dinî hukuk ve laik hukuk. Bu ikili hukukun işlemesi de, yine iki ayrı mahkeme sistemi ile yürütülüyordu; Şer'i mahkemeler ve Nizamiye mahkemeleri. Çeşitli Batılı devletlerin kanunlarından yapılan alıntılar, Osmanlı'da kanun yapma (kodifikasyon) kavramının yerleşmesi, yargılama ve ceza verme usullerinin geliştirilmesi ve yeni mahkemelerin kurulmasına yol açarak

²² Özbudun, "Türk Siyasal Sisteminde Değişim", s. 14.

ülkeyi Avrupa hukuku ile tanıştıyordu. Tanzimat döneminde yapılan kanunlaştırma hareketlerinin en büyük zaafı, bütünlükten ve genel bir hukuk anlayışından yoksun olmasıdır. İslam hukukundan ve Batılı kaynaklardan gelen kanunların yarattığı ikilik, kurumsal düzeydeki ikiliğe yansınca, kanunlaştırma hareketlerinin sistemli bir değişikliğe yol açması mümkün olmadı. Buna rağmen, hukukun en önemli dayanaklarından olan, meşruluk ve kanuna uygunluk prensiplerinin yerleşmesinde ve bu prensiplerle, padişahın mutlak iradesini sınırlayan bir mevzuat çerçevesi oluşturmada önemli roller üstlendi. Osmanlı vatandaşları arasında eşitlik fikri de bu kanunlaştırma hareketlerinin bir sonucuydu.²³ Netice olarak, Tanzimat'la birlikte hukuk devletine doğru yönelmenin başladığı söylenebilir.

Hukuk alanında ilk değişimin yaşandığı Tanzimat döneminde, reformlarının kurumlar ve halkın desteğiyle değil de birkaç önde gelen devlet adamının teşebbüsleri ile yapılması, reformların bu şahısların ömürleri ile sınırlı olmasına neden olmuş, ardından, 1878'den sonra mutlakiyetçi yönetime tekrar dönmüştü. Bir süre devam eden bu yönetim tarzı, anayasacı ve meşrutiyetçi akımların kuvvetlenmesine de zemin hazırlamıştı. 1876'da ilan edilen *Kanun-i Esasî*'nin hazırlık çalışmaları sırasında iki farklı taraf belirledi: Padişahın haklarını savunan muhafazakar taraf ve kanun ve nizamı savunan reformcu-liberal taraf. Padişahın tesiriyle, muhafazakar taraf ağır basmış bu da anayasa metnine yansımıştır. Tanzimat'ın padişahın adına kaleme alınmasının aksine, *Kanun-ı Esasî*, hukuk diliyle kaleme alınmıştır. Padişahın hakları anayasa ile korunmaktadır. Anayasalı rejime geçildiği halde, padişahın yetkileri oldukça geniştir. Bu yetkiler anayasada ifadesini bulmuş ve anayasa ile kuvvetlendirilmiştir. Örneğin, *Kanun-i Esasî*'ye göre, üst düzey görevlilerini (sadrazam, vekiller, şeyhülislam) padişah seçer. Yine, iki meclisten oluşan yasama organından, *Heyet-i Ayan*'ın üyelerini padişah seçer. Diğer meclis olan *Heyet-i Mebusan*'ın yetkileri sınırlıdır. Nazırlar meclise değil, padişaha sorumludur, bakanlar kurulu üzerinde de padişahın mutlak yetkisi vardır. Belki daha da önemlisi, kanunların yapılmasında son söz yine padişaha aittir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, yürütme organı, yasama organından daha güçlü kılınmış, yürütme organının başına da padişah getirilmiştir. Bunca yetkiye karşın, padişahı sorumlu kılan bir kanun mevcut değildir. Diğer yandan, yargı organları konusunda, bu organı bağımsız ve güçlü kılan düzenlemelerde bulunulmuştur.

²³ Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 1, s. 16.

Şahıs hak ve özgürlükleri açısından bakıldığında, *Kanun-i Esasî*, Osmanlı uyruğuna dahil herkesi kanunlar önünde eşit sayıyor, kişi hak ve özgürlüklerini tanıyordu. Ancak, soruşturma sonucunda devletin güvenliğini ihlal ettikleri tespit edilen kişileri padişahın sürgüne gönderme yetkisi, şahıs güvenliğini temelinden sarsıyordu. Nitekim, II. Abdülhamit, bu maddenin kendisine tanıdığı yetkiye istinaden, I. Meşrutiyet'in mimarı Mithat Paşa'yı sürgüne göndermişti. Anayasa, din ve ibadet hürriyetini tanıyordu, fakat düşünce özgürlüklerinden bahsetmiyor ve "*kanun dairesinde serbesttir*" diyerek, istismara açık bir alan yaratıyordu. Biraz yukarıda, yasama gücünü azaltıldığını ve yürütme ve yargı güçlerinin kuvvetlendirildiğini belirtmiştik. Bununla birleştirildiğinde, kişi hak ve özgürlüklerinden olan düşünce hürriyetinin, mevcut kanunlara dayanarak, kolayca istismar edilebileceği ortaya çıkar. Anayasanın üstünlüğünü ve bağlayıcılığını sağlamak üzere de, hiçbir hükmünün hiçbir sebeple askıya alınamayacağı, uygulamadan hükümsüz kılınmayacağı maddesini koymuştu. Ancak bu madde, hakiki bir anayasal güvence sağlamaktan uzaktı. Anayasanın demokratik usullerle değiştirilmesi de güçtü. Bunun için, üyeleri padişah tarafından atanan *Meclis-i Ayan*'ın üçte iki oyu gerekliydi. Anayasanın maddelerini yorumlama yetkisi de bu meclise verilmişti. Nihayetinde, *Kanun-i Esasî* muhtevası, yaptırımları ve güvencesi bakımından tam bir anayasal sistem getirmiyordu. Kötümser bir yorumla, padişahın yetkilerini anayasa yoluyla, halka ve meclise karşı koruyordu. İyimser bir yorumla, padişahın yetkileri, tarihte ilk kez kanunla sınırlandırılıyor, sınırlandırılan bu alanda, devletin yasama, yürütme ve yargı organlarına ve kişisel hak ve özgürlüklere yer açılıyordu. Tabandan gelen baskı ile konulması ve İmparatorluğun ilk anayasası olması bakımından önemliydi. Çünkü, bu suretle, bir takım eksikliklerine rağmen, yönetime katılma ve hukuk devleti olma yolunda ilk ciddi adım atılmış oluyordu. O güne kadar padişahın şahsında toplanan egemenlik yetkileri, yasama, yürütme ve yargı yetkilerine bölünüyor ve halk, temsilciler yoluyla devlet yönetimine katılmaya başlıyordu. Bütün eksik ve aksayan yönlerine rağmen, *Kanun-i Esasî* ilk Osmanlı parlamentosunun açılışıyla başlayan yeni siyasi hayatı simgeliyor, parlamento geleneğinin yerleşmesi bakımından ileriki dönemler için önemli bir aşamayı teşkil ediyordu. Bu şekilde Osmanlı döneminde ortaya çıkan parlamento ideali, ileriki dönemlerde siyasal açılımları besleyen kaynak oldu.²⁴

17 Aralık 1908'de Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edilmesiyle birlikte eski *Kanun-i Esasî* yürürlüğe konuldu. Ancak, 1876'dan beri giderek olgunlaşan siyasi anlayış ve meşrutiyet tecrübesini kesintiye uğratan 31

²⁴ Tanör, "Anayasal Gelişmeler Toplu Bir Bakış", 18-22.

Mart Vak'ası (31 Mart 1909), eski anayasada değişiklik yapılması ihtiyacını doğurdu. Mevcut anayasada, özellikle de, padişahın yetkileriyle ilgili pek çok değişiklik yapıldı. Bu değişiklikler, yeni bir anayasadan söz etmeyi haklı kılacak ölçüdeydi. 1909'da yürürlüğe koyulan anayasa, gerçek anlamda meşrutî monarşi rejimine geçişi simgeliyordu: Padişah yasama ve yürütme kurumları üzerindeki denetimini yitirmiş, yürütme organı olan hükümet, devlet organları içinde yerini alarak, yalnızca meclise karşı sorumlu hale getirilmişti. Meclisin kapatılmasına ilişkin maddeler ağırlaştırılarak, meclisin konumu güçlendirildi. Yürütme ve yasama organları yeniden düzenlenirken, yasama organı olan meclisi daha fazla kollayıcı tutum sergilendi. Bu suretle, klasik parlamenter hükümet sisteminin unsurlarını yerleştirildi. Kişi hak ve özgürlükleri alanında da gelişmeler kaydedildi. Bu bağlamda, meşhur 113. madde kaldırıldı. Basına sansür konulamayacağına ve toplanma ve dernek kurma haklarına ilişkin maddeler konuldu. Yine, 1909 anayasası ile hukuk ve adli sistemde yeniden düzenlemeler gerçekleştirildi. Bütün mahkemelerin *Adliye Nezareti*'ne bağlanması ile aile hukuku ve şahsı ilgilendiren konularda, dini hukuktan ayrılma yolunda önemli bir adım atıldı. Evlenme ve boşanmada kadının durumunu iyileştirme ve çok eşliliği önleme yolunda önlemler alındı. Kadınların öğrenim görmeleri ve iş hayatına atılmaları konusunda ilerlemeler kaydedildi.

II. Meşrutiyet anayasası, geniş bir tabana oturduğu ve aşağıdan yukarı doğru yükseldiği için, padişahı zorlamış ve anayasalı meşrutiyet rejimini bütün kurumları ile yerleştirmiştir. 1876'daki padişahın tek taraflı iradesiyle oluşan "*ferman anayasa*"dan, 1909'de halkın katıldığı iki taraflı hukuk belgesi olan "*misak anayasa*"ya geçişi simgelemiştir. Egemenliğin padişaha ait olduğunu kabul eden anlayışı temelinden sarsarak, egemenlik yetkilerini padişah ile milletin temsilcisi olan meclis arasında paylaşmıştır. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin kabulü ile, yasama ve yürütme yetkilerini padişahın alarak bağımsız kurumlara devretmiştir. Bakanlardan oluşan hükümetin yalnızca meclise karşı sorumlu olmasıyla, gerçek bir parlamenter düzene geçiş sağlanmıştır.²⁵ Anayasanın kapsamı bütün halinde değerlendirildiğinde, hukukun üstünlüğüne dayalı, laik ve demokratik bir devlet sisteminin önünü açtığı görülür. 1909 Anayasası, bu nitelikleri ile Cumhuriyet döneminde oluşturulacak siyasi rejim ve hukuk sisteminin temelini atmış görünmektedir.

²⁵ Tanör, "Anayasal Gelişmeler Toplu Bir Bakış", 24-26.

Milli Mücadele'nin TBMM aracılığıyla yürütülmesi, meclisin de, milli iradeyi temsil etmesi ve üzerinde bir kuvvetin bulunmaması anlayışı, Osmanlı parlamento geleneğinin Cumhuriyet dönemindeki uzanımıdır. 1921'de hazırlanan *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* yeni Türk devletinin ilk anayasası niteliğindedir ve Milli Mücadele döneminin olağanüstü şartları dolayısıyla, kuvvetler birliği prensibini benimsemiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hukuk alanında yaşanan en köklü değişim, monarşi ile paylaşılmış durumda olan egemenlik ilkesinin, monarşiden alınarak, bütünüyle halka ve onu temsil eden millet meclisine verilmesidir. 29 Ekim 1923 tarihinde çıkarılan kanunla, "*Hakimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devleti'nin şekl-i hükümeti Cumhuriyettir*" denilerek, egemenliğin kaynağının milletin kendi iradesi olduğu, devletin yönetim biçiminin de Cumhuriyet olduğu, sarîh biçimde ifade edilmiştir.

1921 anayasası 1924'e kadar yürürlükte kalmış bu tarihte gözden geçirilerek, yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Kuvvetler birliğinin, eskisi kadar katı olmamakla birlikte korunduğu yeni anayasaya, 1921 anayasasının maddelerinin büyük bir kısmı dahil edilirken, bazı ek hükümler de konulmuştur. Cumhuriyetin ilk döneminde anayasada sıklıkla yapılan değişikliklerle (ki bunlar 1928, 1934, 1937 yıllarına rastlar) anayasada, laikliğe aykırı olan maddeler kaldırılarak giderek sivil hale getirilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk döneminde yapılan inkılâpların genelinde benimsenen laiklik ilkesi hukuk inkılâbına da yansımıştı: Hukukun naklî kaynakları reddediliyor, aklî kaynaklara dayandırılıyordu. Bu çerçevede, Cumhuriyet döneminde Batı'dan iktibas edilen kanunlardan ilki medeni kanun oldu. Kimine göre dönemin adalet bakanı Mahmut Esat Bozkurt İsviçre'de ihtisas yaptığı, kimine göre Avrupa'nın en modern, demokratik ve ihtiyaçlara cevap veren kanunu olduğu için, medeni kanun, İsviçre'den iktibas edildi (1926). İtalya örneğinden iktibas edilen ceza kanunu ve İtalya ve Alman örneğinden iktibas edilen ticaret kanunu benimsendi. Daha evvelden gerçekleştirilen Şer'iyye Vekaleti'nin kaldırılması (1924), Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun (1924) ve Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına dair Kanun'un (1925) çıkarılması da, laik hukuka yönelme yolundaki engelleri açmaya yönelik adımlar olarak değerlendirilebilir.²⁶

²⁶ Yıldızhan Yayla, "Adalet ve Yargı", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 1, s. 909-910.

56 *Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik*

Yukarıda da bahsedildiği üzere, ticaret ve ceza kanunları Osmanlı döneminde Batı örneğine göre düzenlenmişti fakat medeni kanun (mecelle) Şer'i olma özelliğini korumuştur. Bu nedenle, Cumhuriyet döneminde, hukuk alanında en önemli değişiklik, medeni kanunun dini zeminden uzaklaştırılması ile gerçekleşti. Medenî kanunun çok kadınla evliliği yasaklaması, evliliğin resmi makamlarca onaylanması (resmî nikah), boşanma konusunda kadın ve erkeğe, miras konusunda kız ve erkek çocuklara eşit haklar tanınması gibi aile hayatına ilişkin düzenlemeleriyle, aslında yalnızca aile miras vs. gibi konulara hukuki çözümler getirilmiyor, Türk ailesi, Batı modelinde yeniden yapılandırılıyordu.²⁷

Diğer yandan, Osmanlı döneminde mevcut birçok hukuk kurumu Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Örneğin, Yargıtay'ın başlangıcı, *Divan-ı Ahkam-ı Adliye*'nin kuruluşuna uzanmaktadır (1868). Bu kuruma 1874 yılında *Mahkeme-i Temyiz* adı verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar temyiz mahkemesi görevini sürdürmüştür. Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görev yapan *Temyiz Mahkemesi*, 1935 yılında Ankara'ya taşınmış ve çeşitli kanunlarla yetki alanı genişletilerek günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.²⁸ Benzeri şekilde, Danıştay'ın kuruluşu da Osmanlı Devleti'ndeki *Şuray-ı Devlet*'e dayanır. 1868 yılında kurulan *Şuray-ı Devlet*, Fransa'daki *Conseil d'Etat* isimli, danışma ve idarî yargılama kurulundan model alınarak, kanun tasarılarını hazırlamak üzere kurulmuştur. Zaman içerisinde danışma, kanun tasarısı hazırlama ve yargı (memurların muhakemeleri) görevleri daralarak veya genişleyerek 1922 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde, Meclis hükümeti bütün idareyi üstlendiği için kaldırılmıştı. Cumhuriyet'in ilanının ardından ele alınan konulardan biri de, Devlet Şurası'nı yeniden kurmak oldu (1924). 1961 Anayasa'sı ile Danıştay adını alan bu kurum, hukuk devletinin etkili organlarından biri olarak yeniden düzenlendi.²⁹

Netice itibarıyla, hukuk alanında Osmanlı son döneminde, Batı modelinde yapılan kanun düzenlemeleri ve kurumsal uygulamaların büyük ölçüde Cumhuriyet'e aktarıldığı böylece, yeni kurulan devletin hukuk sisteminin kısa sürede biçimlenmesine yardımcı olduğu söylenebilir. Osmanlı Şer'i hukuku ise, kısmi de olsa, Cumhuriyet'e intikal etme şansına sahip olmamıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hukuk

²⁷ Davison, *Turkey*, s. 132-133.

²⁸ Yayla, "Adalet ve Yargı", s. 921-922.

²⁹ Yayla, "Adalet ve Yargı", s. 924-925.

alanında en büyük değişiklik, egemenliğin saltanattan millete geçmesidir. Bu geçiş, yeni kurulan ülkenin hukuk anlayışının esasını teşkil ederken, rejiminin de belirleyicisi olmuştur.

Kültür

Osmanlı modernleşme sürecinde yapılan reformların hedefinin, Batı'dan kültür unsurları aktarma (cultural borrowings) yoluyla modernleşme, Cumhuriyet döneminde yapılan inkılapların hedefinin ise, bir kültür değişmesi (acculturation) meydana getirme olduğu söylenebilir. Kültür değişimi veya kültürleşme şeklinde ifade edilen acculturation, kendi dışımızda, diğer çağdaş bir toplumun kültürünü alma sürecidir. Böyle bir süreç, kültürlerin teması sonunda ortaya çıkar. "Kültür unsurlarının aktarılması" ve "kültür değişimi" birbirinden tamamen farklı kavramlar olup, bunlardan ilki, bütün kültürler arasında aralıksız devam eden gelen bir süreci, ikincisi ise, bir kültürü belirleyen temel değerler sisteminin değişmesi anlamlarına gelmektedir.³⁰

Modernleşme sürecindeki Osmanlı aydınları, Batı'dan kültürel alımlar yapmak istemekteydi. Fakat bu alımlar sonucunda, bir kültür değişmesine uğramak istemiyordu. Osmanlı aydınları ve bürokratlarının gündemini sürekli işgal eden bu sorunun, Batı'nın yalnızca, "ilmini ve fennini" alma, "değerlerini" reddetme ile aşılabileceği düşünölmüştü. Bu düşünce de, Batı medeniyetinden nelerin alınıp, nelerin alınmayacağı konusunda karar vermede ayırt edici kriter oldu.³¹ Osmanlı yenileşmesi tahlil edildiğinde bunların, "kültür değişimine uğramadan, kültür unsurlarının aktarılması için gösterilen çabalar"ın tarihi olduğu söylenebilir. Cumhuriyet'e gelindiğinde, Osmanlı tecrübesinin tesiriyle,

³⁰ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Batı'dan Kültür Aktarması Üzerine", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 425; Robert Bierstedt, *The Social Order*, 3. edition, Tokyo 1970, s. 167-168.

³¹ Ziya Gökalp, değerler sistemini "kültür", teknoloji ve bilimi "medeniyet" şeklinde kavramlaştırarak, konunun, dönemin aydınlarının kafasında yol açtığı zihin karmaşasını büyük ölçüde önlemiştir. Gökalp'e göre, kültür ve medeniyet uzlaşmaz değildir, ikisi de bir arada yaşanabilir. Ancak, Gökalp'in bu ve buna bağlı diğer görüşleri, modern araştırmacılar tarafından yakından incelendiğinde, eksik yönlerinin olduğu görölmüştür. Bunlardan en önemlisi, teknoloji başta olmak üzere, diğer kültürlerin maddi unsurlarının alınmasının, toplumda kültürel değişmeye yol açtığı gerçeğidir. Bu konuda bak, Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ankara 1980. s. 7-11. Diğer yandan, kültür unsurlarını, "değer sistemine bağlı olanlar" ve "tarafsız" olanlar şeklinde ikiye ayıranlar olmuştur. Kıyafet, gibi, kimliği belirleyen unsurlar değer sistemine bağlı olurken, teknoloji ve bilim, tarafsız kategoriye dahil edilir. Bunlardan yalnızca birini, tarafsız olan bilim ve teknolojiyi kullananlar, gerçekte, bir kültür değişimi süreci içine girmiştir. Bu konuda bak, İnalçık, "Osmanlılarda Batı'dan Kültür Aktarması Üzerine", s. 426.

58 *Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik*

Batı'nın "ilim ve fennini" alıp, "değerlerini" bırakmanın mümkün olmadığını, birini alınca tabii olarak, diğerine maruz kalındığının farkına varıldı. Aslında fark edilen, medeniyetin bir bütün olduğuydu. Bu bütünlük, "Türk milletinin içinde bulunduğu medeniyet dairesini değiştirme" sözünde ifadesini buldu. Hedef, topyekün değişmeydi. Yeni kurulan devletin yaşamasının bu değişmeye, İslamî-Osmanlı geçmişi ile bağlarını kopartarak, Batılı kültürü benimsemesine bağlı olduğu düşünülmüştü. Cumhuriyet rejiminin, kültürü Batılılaştırma konusundaki kararı kesindi ve bu konuda fazla zaman kaybetmeye de niyetli değildi. Hızlı değişime gelecek tepkileri hesaplamakla birlikte, bu hedefe yönelmede zorlamalar yapmayı ve kesin tedbirler almayı göze almıştı. Osmanlı devleti, iç tutarlılığı olan sistematik bir Osmanlılık ideolojisi yaratamamış fakat, kendi sınırları dahilinde, oldukça incelmış bir kültür yaratmıştı. Cumhuriyet ise, tanımlanabilir bir ideoloji yarattı, fakat kendine has kültürü oluşturma, henüz günümüzde de devam eden bir süreçtir.

Çok uluslu yapısı gereği, Osmanlı Devleti'nin bünyesindeki bütün ulusları uzlaştıracak ortak bir kültür politikası oluşturması ve uygulaması mümkün olmamıştı. Cumhuriyetin tek uluslu yapısı böyle bir politikanın oluşturulmasını kolaylaştırıyordu. Yeni kurulan devlet, kültür politikasını, başlıca eğitim kurumları yoluyla yaymayı ilke edinmişti. Eğitim yoluyla, başka bir topluma ait kültür, bilgi olarak topluma aktarılıyordu.³² Eğitime çok yönlü bir rol biçilmişti: Yeni kurulan rejimin güçlendirilmesi, yeni toplumsal düzenin oluşturulması, milli bilincin oluşturulması ve ekonominin ihtiyaç duyduğu eğitilmiş insan gücünü yetiştirilmesi. Bu sebeple, eğitim, değişimi gerçekleştirecek en güçlü mekanizma olarak görüldü.³³ Aslında, eğitimin siyasi ve toplumsal fonksiyonlarının olduğu Osmanlı döneminde fark edilmiş, devleti felakete gidişten kurtaracak yol olarak görülmüştü.³⁴ Batı usulünde eğitim sisteminin kurulması, aydınlar ve memurlar yetiştirmek için sivil okullar açılması, bu fark edişin bir neticesidir. Tanzimat döneminde, günümüzdeki orta öğrenim düzeyine

³² Kültürün bu yolla aktarımı, toplum içinde yaşananların kuşaktan kuşağa aktarılmasından farklıydı ve Osmanlı döneminden beri yaşanmakta olan kuşaklar arası kopukluğu artırdı. Bu konuda bkz. Murat Belge, "Kültür", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, s. 1298.

³³ Eğitimin, genelde toplum değişmesinde ve özelde Cumhuriyet toplumunu değiştirmedeki rolü hakkında bkz. Ahmet Eşkiçumalı, "Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü, 1923-1946". Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi, Cilt 19/2 (2003), s. 15-29.

³⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, İstanbul 1994, s. 137.

tekabül eden eğitim kurumları açılmıştı. Rüşdiyeler (1838), edebiyat, adliye ve askeriye yönelik ortaokullar bu dönemin eseridir. Bu dönemde, Batı'da tahsil görme bir ihtiyaç haline gelmiş ve çok sayıda talebe Batı'ya gönderilmiştir. 1855'de Paris'te *Mekteb-i Osmani*'nin açılması ve 60 kadar talebe gönderilmesi önemlidir. *Mekteb-i Osmani*'den beklenen verimin alınmaması neticesinde, İstanbul'da *Mekteb-ı Sultani* (Galatasaray Lisesi) açılarak, talebelerin orta düzeydeki eğitimi ülkede sağlandıktan sonra, yüksek öğrenim için yurtdışına talebe gönderilmeye başlanmıştır. Bilindiği üzere, yurtdışında talebe gönderme uygulaması günümüzde de devam etmekte ve Tanzimat döneminden beri Avrupa'nın çeşitli ülkelerine ve Amerika'ya düzenli olarak talebe gönderilmektedir. Yine bu dönemde, kendilerine verilen imtiyazları azami ölçüde kullanan azınlıklar ve yabancılar da özel okullar açarak, eğitimin daha da çeşitlenmesine neden olmuştur. Ancak, bu okullar, Osmanlı Devleti'ne değil, kendi azınlık gruplarına hizmet ederek ayrılıkçı faaliyetler gütmüşlerdi. Eğitim konusunda ikinci önemli gelişme, II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında yaşandı. Bu dönemde, pek çok meslek ve sanat okulu, özürülüler için okullar açılarak, okul programları yeniden düzenlendi. Batı modelinde üniversite (*Darülfünun*) de bu dönemde kuruldu.

II. Meşrutiyet döneminde eğitim konusunda kayda değer gelişmelerin yaşandığı ve Cumhuriyet döneminde yapılacak olan düzenlemelere, hem düşünce hem de uygulama düzeyinde, zemin hazırladığı görülür. Bu dönemde ilköğretim parasız ve mecburi hale getirilmişti (1913). Cumhuriyet döneminde çıkarılacak olan *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* yolunda gerekli adımlar da atılmış, örneğin eğitimin millileştirilmesi, Arap alfabesi yerine daha kolay öğrenilen Latin harflerinin öğrenilmesi konusunda girişimlerde bulunulmuştu.³⁵

Cumhuriyet'e gelindiğinde, eğitim sahasında yapılan ilk iş, Osmanlı son döneminden beri yaşanan mektep-medrese ikiliğini gidermek üzere "*Tevhid-i Tedrisat Kanunu*" (öğretimin birleştirilmesine dair kanun)'nun çıkarılması oldu (3 Mart 1924). Çıkarılan kanunla, mektep-medrese ikiliği kaldırılarak, ülkedeki bütün eğitim kurumları *Maarif Vekaleti* (Milli Eğitim Bakanlığı)'ne bağlandı ve azınlık ve yabancı okullar denetim altına alındı. Aynı tarihte *Şer'iyeye ve Evkaf Nezareti* de kaldırılarak, idaresinde bulunan medreseler, önce *Maarif Vekaleti*'ne bağlandı, ardından da tamamıyla kaldırıldı. 1933'de çıkarılan Üniversite Kanunu ile Yükseköğrenim kurumları yeniden yapılandırılarak, Batılı tarzda yeni fakülte ve üniversiteler kuruldu. Bütün bu düzenlemelerdeki

³⁵ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 3, s. 659.

60 *Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik*

hedef, eğitimin daha “laik” ve “milli” hale getirilmesiydi. Bireyi, geleneksel cemaat toplumundan sıyrarak özgürleştirmek ve modernleştirmek de eğitimin hedefiydi.

Osmanlı döneminde Batı modelinde açılan okullar, Cumhuriyet'e gelindiğinde yeniden yapılanmaya tabi tutularak devam etti. Cumhuriyet, 1913'de kabul edilen, İlköğretimin parasız ve mecburi olduğuna dair kanunu benimsedi. Ancak, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde, ilköğrenim yeterince yaygın değildi. 1923'de 4.894 olan ilkokul sayısı, 1930'da 6.598'e yükseltilebilmişti. Osmanlı'dan devralınan Rüşdiyeler Cumhuriyet döneminde devam etti. Cumhuriyet'in 10. yılına gelindiğinde tek bir yeni rüştiye açılmamış, Osmanlı'dan devralınanlar ihtiyacı karşılamaya yeterli olmuştu. Yine, Cumhuriyet'in tek üniversitesi olan *Darülfünun*, Osmanlı'dan devralınmıştı. *Darülfünun*, İstanbul Üniversitesi'ne dönüştürülürken (1933), başkent Ankara'da yeni yüksek okullar açıldı.³⁶ Günümüzdeki pek çok yüksek eğitim kurumunun başlangıcı, Osmanlı dönemine uzanıyordu: Deniz Harb Okulu, *Mühendishane-i Bahr-ı Hümayun* (1773)'un, Kara Harb Okulu; *Mühendishane-i Berr-i Hümayun*'un (1794); Siyasal Bilgiler Fakültesi, *Mekteb-i Mülkiye-i Şahane* (1859)'nin; Galatasaray Üniversitesi, *Galatasaray Sultanisi* (1868)'nin devamıydı.

Eğitimin önemli bir parçası olan, dil ve alfabe konusunda, daha 19. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı aydınları ciddi tartışmalara girmişlerdi. Tanzimat'la birlikte, Batı tarzında eğitim veren okulların açılmasıyla, Türkçe'nin bilim dili olarak kullanılması, Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılması konusu gündeme geldi. 1876'da *Kanun-i Esasi*'ye, “Osmanlı Devleti'nin resmi dilinin Türkçe olduğu, ve devlet hizmetine girecekler için bu dilin bilinmesi gerektiği”ne dair bir hüküm konuldu. Fakat bu, dil ve alfabe konusundaki tartışmaların sonu değil, resmi düzeyde başlangıcı oldu.³⁷ Dil konusu biraz irdelendiğinde, asıl sorunun,

³⁶ Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, s. 664.

³⁷ Enver Ziya Karal, “Dil ve Dil Tartışmaları”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 314-332. Dil sorunu resmi düzeyde ilk kez, Osmanlı Mebuslar Meclisi açıldığında hissedildi. Meclisteki Mebusların her biri, geldikleri bölgeye has bir Türkçe ile konuşuyorlardı. Bu nedenle zabıt tutmak hayli zorlaştı. Hatta, bir gün, zabıt tutmakla görevlendirilen Ahmet Mithat Efendi düşüp bayıldı. Meclis çalışmaları ertelendi. Türkçe'nin bu kadar çeşitli şekillerde söylendiğine ilk kez şahit olan mebuslar hayretler içinde kalırken, bir yandan da, birbirlerinin konuşmalarıyla alay ediyorlardı. Bu durum, Türkçe'nin düzenlenmesi yolundaki çalışmaların hızlanmasına vesile oldu. Bu konuda bkz. *aynu eser*, s. 317.

Türkçe'ye uygun olmayan Arap Alfabeti'ni kullanmaktan kaynaklandığı, dolayısıyla, alfabenin değiştirilmesi gerektiği kanaati uyandı. Bu sırada, Latin Alfabeti'nin alınması konusu gündeme geldi. Türkçe'nin ilim dili olması yolunda harcanan çabalar kısmen başarılı olmasına rağmen, aynı başarı alfabe konusunda sağlanamadı. Alfabe değişikliğini yapmak da Cumhuriyet'e kaldı. 1 Kasım 1928'de çıkarılan bir kanunla Latin Alfabeti kabul edildi. Ardından, Türkçe'nin sadeleştirilmesi için faaliyetlere girişildi: Atatürk'ün geliştirdiği Güneş-Dil Teorisi ve Türk Dil Kurumu'nun kurulması (1932) bu faaliyetler arasındadır. Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde, Cumhuriyet döneminde, milli bir dil yaratma endişesinin hakim olduğu görülmektedir. Cumhuriyet'in, Osmanlı geçmişi ile olan organik bağlarından birini, belki de en önemlisini, kopartması anlamına gelen bu girişim, radikal/nitel bir değişme olarak değerlendirilebilir.

Kültürün diğer alanlarında, halk kültürü ve gündelik hayat düzeyinde, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e değişiminin, yukarıda bahsedilen sahalara nispeten, daha dirençli olduğu söylenebilir. Halkın inanışları, alışkanlıkları, davranışları ve değerler sisteminin toplamı olan "zihniyet" ise, değişmeye en fazla direnç gösteren ve değişiminin, uzun zaman alan bir sürede gerçekleştiği sahadır.³⁸ Müzik, mutfak, halkın kullandığı eşyalar, eğlence, kahvehane vs. gibi gündelik hayatla ilgili konularda ve başka etnik gruplarla birlikte yaşama, farklı kültürlerle gösterilen tolerans gibi alışkanlık ve zihniyetle ilgili alanlarda, sürekliliğin izlerini tespit etmek mümkündür. Yine de, halkın günlük hayatı, "devletin müdahale edebileceği" sahalar arasına dahil olmuştur. Burada yapılacak değişmelerin, uzun vadede, halkın zihniyetinde değişme meydana getireceğine inanılarak, kıyafetten takvim ve saate, alfabeden eğitime kadar, günlük hayatın çeşitli sahalarında düzenlemeler yapılmıştır. Böylece, Batı tarzı bir hayat sürme yoluyla, Batı zihniyetine erişmenin mümkün olacağı düşünülmüştür.

Laik Cumhuriyet idaresinin kurulması, mevzuat ve hukukun da bu çizgide düzenlenmesi ile toplumdaki çeşitli kurumların üzerinde yapılanacağı esaslar ve eski usuller ve alışkanlıklara karşı alınacak tavır da belirlenmiştir. Kılık-kıyafet konusunda yapılan düzenlemeler (2 Eylül 1925), aynı tarihte, tekke ve zaviyelerin kaldırılması (2 Eylül 1925), uluslararası saat ve takvimin (26 Aralık 1925), ölçü ve ağırlık sisteminin (1 Nisan 1931) ve soyadı kanununun (1934) kabulü, ve hafta tatilinin Cuma'dan, Cumartesi-Pazar gününe alınması (1935), hep bu esaslar

³⁸ Bu konuda bak, Erol Güngör, *Dünden Bugünden, Tarih-Kültür-Milliyetçilik*, Ankara 1984, s. 26-31.

dahilinde yapılan düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerin en önemli özelliği, Osmanlı döneminde uygulanmakta olanların tamamen terk edilmesi, yerine çağdaş olanın konulmasıdır. Diğer bir ifadeyle, bahsedilen konularda, süreklilik değil, değişme söz konusudur.

Sonuç

Tanzimat'la başlayan ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki inkılâplara kadar devam eden süreçte gerçekleştirilen, yukarıda tafsilatlı biçimde anlattığımız modernleşme çabalarını değişme ve süreklilik açısından değerlendirdiğimizde, şu sonuçlara varabiliriz: Türk toplumu, Tanzimat'tan itibaren yapıla gelen bir dizi reformlar ile değişim sürecine girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar devam eden reform çabalarının her biri, modernleşme sürecinde nicel bir aşamayı teşkil etmiştir. Bu süreçteki nitel değişim noktasını, Cumhuriyet'in kuruluşu ve akabinde yapılan inkılâplar teşkil etmiştir. Meydana gelen nitel değişimler öncelikle yönetim biçiminde kendini gösterir: Cumhuriyet'in kuruluşu ve Halifeliğin kaldırılması, yeni kurulan devletin karakterini belirlemenin yanı sıra, modernleşme sürecinde dönüm noktasını teşkil eden en önemli aşamadır. Yeni kurulan devletin hukuk sistemini Avrupa menşeli laik hukuka dayandırması, laik anlayışın yapılan inkılâplarla eğitim ve gündelik hayata yansıtılması da, nitel mahiyetteki değişmeyi yansıtır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden unsurların başında ise, üzerinde devlet kurulan toprak ve bu topraklarda yaşayan insanlar gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarında ve bu sınırlar dahilinde yaşayan insan gruplarında meydana gelen değişimler nitelden ziyade, nicel mahiyettedir: Toprak küçülmüş, insan sayısı azalmıştır. Diğer yandan, Osmanlı döneminde edinilen parlamento tecrübesi ve yetişen bürokrat kadrolar Cumhuriyet'e aktarılırken, hukuk ve eğitim alanında bir çok kurum ve okul da Cumhuriyet'e devredilmiştir. Bütün bunlar süreklilik unsuru olarak değerlendirilebilir.

Netice itibarıyla, Türk toplumu, Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan inkılâpların sonucunda değil, Tanzimat'tan beri yapıla gelen yenileşme çabalarının birikerek, nihayetle nitel bir değişmeye yol açmasıyla değişmeye uğramıştır. Diğer bir ifadeyle, değişim aniden Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmamış, Tanzimat'tan bu yana, bir dizi nicel değişimin birikimiyle, bu değişimin belli bir aşamasında nitel değişim gerçekleşmiştir. Türk toplumunun, uğradığı değişimler neticesinde

meydana gelen nitel değişmelerin mahiyetinin ne olduğu, Türk toplumunun Batılılaşmasının mümkün olup olmadığı sorusuna gelince, meydana gelen nitel değişmelerin mahiyetini, süreklilik unsurları belirlemiştir. Örneğin, Cumhuriyet'in kuruluşu nitel bir değişmedir, fakat kurulan Cumhuriyet'in işleyiş biçimi, uygulamaları, tamamıyla Osmanlıdan aktarılan kadrolarla ve bu kadroların devlet anlayışlarıyla alakalıdır. Nitel değişmenin mahiyetini, bununla bağlantılı olarak, Türk toplumunun Batılılaşmasının düzeyini tespit etmek üzere, nitel değişimin gerçekleştiği bütün alanların ayrı ayrı ele alınması ve incelenmesi gerekmektedir. Bu ise, ayrı bir çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

ABSTRACT

This paper examines continuity and change from Ottoman Empire to Turkish Republic, in terms of land and population, political regime, law, and culture. The period under discussion expands from the proclamation of the Imperial Edict in 1839 to the time when Atatürk's reforms were accomplished, about 1930's. The founders of the Republic, aiming to create a new and modern state, carried out a wide range of reforms over the land and population inherited from the Ottoman Empire. When looked at from a short term perspective, these reforms seem to be "radical changes". From a long term perspective, however, these changes are extensions of the modernisation efforts started during the later periods of the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman Empire, Turkish Republic, reform, continuity, change.

64 *Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik*